

BIBLIOTEKA „POLITIČKA MISAO”

Redakcija

Dušan Bilandžić, Vlatko Mileta, Radovan Pavić,
Ante Pažanin, Zvonko Posavec, Ivan Prpić,
Inge Perko-Šeparović, Dragovan Šepić,
Radovan Vukadinović

Glavni i odgovorni urednik

DAVOR RODIN

Urednici sveska 16/b

ZVONKO POSAVEC
DAVOR RODIN

BITAK I POVIJESNOST

Fakultet političkih nauka Sveučilišta u Zagrebu

Izdavački servis: Sveučilišna naklada Liber

Zagreb 1982

KRAJ NARODA KAO PREDZNAK ZBIVANJA NOVE EPOHE*

U uvodu vrlo često upotrebljavam riječi *epoha*, *epohalnost*, *epohalan*. Iz izlaganja je očito da te riječi nose najjači interpretativni naglasak. Stoga je potrebno ukratko naznačiti na što mislim, kada govorim o *epohi* i o *epohalnosti*. Riječ „epoha” čini nam se razumljivom. Obično je shvaćamo kao drugi naziv za povijesno vremenski omeđeno doba ili razdoblje, koje se nekim posebnim karakteristikama ili događajima razlikuje od drugih doba ili razdoblja povijesti, te je po tim svojim karakteristikama u sebi završeno razdoblje povijesti. Ali pri tome nije tek samo po sebi jasno koje su te karakteristike po kojima ćemo razlikovati jednu epohu od drugih, odnosno, uopće određivati epohalnost povijesti. Zbog toga se čini da od načina gledanja ovisi koje će događaje ili procese ili druge povijesne posebnosti netko izabrati za razlučivanje epoha. Hoće li to biti rođenja odnosno smrti značajnih ličnosti, kraljeva, careva, znanstvenika, osnivača religija i slično, ili možda prirodne katastrofe, osvajanja i prodori barbarskih plemena i čitave seobe naroda; osnivanja novih religija ili religioznih sekti; poseban način proizvodnje i njemu odgovarajući oblik društvenih odnosa; stupanj razvitka proizvodnih snaga i sredstava odnosno oruđa, što je u međusobnoj povezanosti s prije spomenutim povijesno posebnim načinom proizvodnje; različiti oblici kulture i civilizacije, ili različiti oblici odnosno stupnjevi razvijenosti cjelokupne svakovremene duhovnosti u smislu međusobne zavisnosti čovjekovih znanja, umjetnosti,

* (Ovaj rad je dio veće studije koju će objaviti „Obzorje” iz Maribora pod naslovom *Uvod u pitanje naroda*.)

moćnosti, vještina, spoznaja, vjerovanja, htijenja i sa svime time povezanih međusobnih odnosa i odnosa prema prirodi; život u svojim načinima očitovanja; sprege nekih spomenutih posebnosti ispoljavanja i slično. Po tome, što će tko izabrati za razlučivanje epoha povijesti, razlikovat će se vrlo očito i epohe kao posebna vremenska razdoblja povijesti, zacrtana na taj način u povijesno vrijeme. Pri tome povijest nekako neodređeno zamišljamo kao kontinuirani veletok mnogih usporedo, odnosno istovremeno protjecajućih i/ili međusobno isprepletenih procesa i događaja i radnji i slučajnosti itd. u vremenu, bilo da je ograničimo samo na sve ljudske, odnosno sve društvene stvari, ili da je shvaćamo tako široko da u svoj vremenski tijek zahvaća i *sve drugo što stvarno jest* – tj. sve zbiljsko ili vremenski opstojeće od ljudskih do svih drugih bića i stvari. Dakle, obično se epohe povijesti određuju tako da se iz tog kontinuiranog veletoka ili povijesnog procesa izaberu neki posebni događaji, stanja ili živi procesi, te se vrijeme među njima, odnosno vrijeme njihova trajanja, označi kao određena epoha povijesti. Time se epohalnost povijesti određuje iz nekih posebnih sadržaja ili sastojaka koji su u njoj samoj već sadržani; epohalnost se povijesti same tako uvijek određuje iz nečeg povijesnog unutar povijesti nađenog, i s obzirom na neke zahtjeve ili namjene posebno uspostavljeno kao osobitost i granica epohe. Taj uobičajeni i posvuda priznati način određivanja epohalnosti povijesti zasniva se na objašnjenju vremena unatrag iz nečega unutar vremenitog, što već traje, odnosno protječe u vremenu. Takvo objašnjenje ne misli vrijeme iz vremena sama, već uvijek iz nečega unutar vremenitog; i suvremena se fizikalna teorija relativnosti vremena temelji na tom prastarom, samom po sebi razumljivom tumačenju vremena, i njegova je konzekvenca. To je tumačenje od antike nadalje sam po sebi razumljiv temelj cjelokupnog metafizičko-filozofskog razmišljanja i time cjelokupnog ljudskog, povijesno relevantnog evropskog mišljenja i postupanja.

Ali to uobičajeno poimanje epohalnosti povijesti jest – unatoč svojoj razumljivosti i širokoj prihvaćenosti – vulgarno. Problem se poimanja epohalnosti povijesti nadasve zaoštava uz pitanje izvora i *redoslijeda* odnosno *dolaska* epoha povijesti. Podijelimo li povijest historijski na epohe jedino po vladarima i njihovim carstvima, po ratovima ili revolucijama i slično, takva je epohalnost povijesti više ili manje proizvoljna mrtva shema, koja sama za sebe ne kazuje ništa, a služi tek možda raspoređivanju povijesne građe

po poglavljima u povijesnom udžbeniku. Za dublji pogled u povijest, to je premalo i prazno. Pravi problem epohalnosti povijesti razotkriva se tek filozofiji povijesti. Pri tome ne mislim na filozofiju povijesti kao na samostalnu filozofsku disciplinu („filozofsku” npr. u engleskom značenju te riječi), već na takvu filozofiju povijesti koja je nedjeljiv momenat neke sveobuhvatne filozofije, njezine ontologije u smislu odgovora na pitanje o biti i bitku bića kao takvog i u cjelini, a time naravno i o povijesnom biću kao takvom i u cjelini povijesti. Kao takve imam na umu Hegelovu, Marxovu, Nietzscheovu, Diltheyevu filozofiju. U takvoj se filozofiji povijesti epohe ne određuju samovoljno posebnim događajima, ličnostima, ovim ili onim posebnim pojavama, već se određuju iz toj filozofiji vlastitog, temeljnog živog djelatnog principa kao unutrašnjeg pokretača cjelokupnog povijesnog zbivanja, gdje su epohe povijesti određene iz različitog načina ili iz različitog oblika očitovanja tog djelatnog principa samog u njegovom vlastitom razvoju. Taj unutrašnji djelatni princip povijesti je po stupnjevima svog razvoja izvor epoha povijesti i njihova redosljeda te samim tim neke nužnosti redanja tih epoha kao ozbiljenih stupnjeva u razvoju principa. U Hegelovoj je filozofiji takav živi djelatni princip povijesti ozbiljenje slobode na temelju samorazvoja duha u vlastitom mediju zbiljskog vremena, što jest povijest, razvojni *oblici* ozbiljenog duha su *epohe* povijesti i time je odlučeno i pitanje *što* zapravo jest povijest. Ukratko: proces samorazvoja duha tu je unutrašnji pokretač povijesti i nosilac njezine epohalnosti; taj proces stavlja u kretanje i održava u kretanju sve ostale povijesne procese, povijest samu, on je za nju određujući i afirmira se kroza sve njezine nebrojene slučajnosti i lutanja. U klasično-filozofskom pojmu povijesti epoha je naroda (narodno-gradanska epoha) stupanj u razvoju duha, stupanj ozbiljenja slobode.

U marksističkoj filozofiji epohe su društveno-ekonomske formacije, posebnosti kojih određuje način proizvodnje na nekom određenom stupnju razvoja proizvodnih snaga i proizvodnih sredstava i svim time uvjetovan oblik društvenih odnosa ili oblik društva. Proces razvoja proizvodnih snaga i sredstava, te načina njihova udruživanja, unutrašnji je djelatni princip i baza sveg povijesnog zbivanja koji *oblikom* društvenih odnosa (koji su u međusobnoj ovisnosti s određenim *stupnjem* razvoja snaga i sredstava) određuje i nosi epohalnost povijesti, pa i nuždan redosljed epoha povijesti. U Kardeljevoj teoriji naroda taj je bazični proces izričito

prikazana osnova tumačenja nastanka, postojanja i svršetka naroda kao naroda, koji je shvaćen kao određeni *epohalni oblik* društva, tj. epohalni oblik društvenih odnosa, a trajanje se tog oblika ukazuje kao narodno-gradanska epoha. O tome ćemo još govoriti. Ukratko: u svom beskonačnom mnoštvu povijesnih pojava, procesa, zbivanja, slučajnosti, stanja itd. jest uspostavljen, kao sveodređujući, proces razvoja proizvodnih snaga i sredstava s odgovarajućim društvenim odnosima; tim se procesom pokazuje što je zapravo povijest i koje se njezine epohe kako redaju.

Hegelovo, a i marksističko poimanje epohalnosti povijesti, koje smo spomenuli kao primjer, zasnivaju se na uobičajenom i, premda metafizičkom, samo po sebi razumljivom shvaćanju vremena iz nečega unutar vremenitog što, dakle, u vremenu protječe. Zato su u tim poimanjima *epohe*, unatoč dubljem filozofskom gledanju, još uvijek izdvojena vremenska razdoblja u kontinuiranom tijeku povijesti. Kao takva, ta su vremenska razdoblja određena iz nekog unutar vremenitog procesa, koji u nekom svom posebnom obliku, na nekoj točki vremenskog tijeka, počinje, mijenja se ili razvija u protjecanju vremena i na nekoj kasnijoj točki vremena u dosadašnjem svom obliku završava, te tijekom svog trajanja kao bazični ili načelan proces na ovaj ili onaj način oblikovno ili bitno određuje sve ostale procese, događaje, stanja, slučajnosti, koji teku u međusobnoj ovisnosti o njemu. Taj, po tom jedinstvenom *obliku* sve ostalo bitno suoblikujući proces, čini jedinstvo epohe. A tom se, iz vremenitog prikazanom epohom, sakrije i izmakne *zгода epohe vremena samog kao takvog*, koja tek daje sve vremenito, pa i samo tekuće vrijeme. *Epoha vremena samog* nikada nije kakvo vremensko razdoblje prikazano iz procesa ili događaja unutar tekućeg vremena; izvor epohe vremena samog nikada nije u nečemu vremenitome, već je svo vremenito neke povijesne epohe u dolasku s epohom vremena samog i tako *jest njezina datost*. To znači da *sve što jest* dobiva svaki put svoj bitni smisao ili karakter iz epohe vremena samog i tek tako *jest* epohalno, a pri tome je ono, što svemu daje to što jest (jedinstveni smisao bitka), *epoha* sama u izvornome značenju te riječi. Gotovo svako biće odražava u *smislu svog bitka* ili po svojoj *biti i bitku epohu* koja pri tome ostaje nevidljiva, izmiče i sakriva se. Svaka stvar je po smislu svog bitka *odraz epohe*. Svaka postojeća stvar u tome *da jest i što ili kako jest* zasja i pokaže se u svjetlosti vladajuće epohe; i kao u toj svjetlosti epohe pokazujuća se, svaka stvar *nagovještava* (ali samo nagovještava) tu svjetlost vladajuće epohe,

koja sama, kao takva, ostaje nevidljiva, izmiče. Zato se mišljenju, koje misli to *što odista JEST*, razotkriva svako biće u *epohalnosti* smisla svoje biti i bitka, a da mu se pri tome ne razotkriva i sama ta *epohalnost*. Takvo je mišljenje u svom najvišem dometu evropska filozofija, koja uvijek slijedi zov svake, njoj nevidljive epohe. Ma koje da stvari, procese, zbivanja ili bića pojedina filozofija (koja odista prati svoju epohalnu pozvanost) promatra, uvijek joj se kao smisao njihove biti i bitka (to *da jesu* i *što ili kako jesu*) ukazuje *odraz vladajuće epohe*, a ona sama ostaje joj u svojoj izmaknutosti i uzdržanosti nevidljiva. I sve dotadašnje epohe, i time povijest sama, i svi njezini sadržaji, svo predanje prošlosti s kojim se susreće, svakoj se filozofiji i znanosti ukazuju uvijek u svjetlosti vlastite epohe, čiji zov prati. Upravo zato *epohu* samu nije moguće unatrag protumačiti ni iz čega (što se u smislu svog bitka ukazuje samo kao njezin odraz), pa ni iz samog čovjeka. S te bismo točke mogli reći da je čovjek po svojoj svakovremenskoj (jeweilig) epohalnoj *čovječnosti* mjesto sabranosti svih odraza *epohe* i time *uvijek onaj, kojeg o-svoji zgoda epohe*. Tako shvaćenu *epohu* ne možemo više smatrati vremenskim razdobljem, premda jest i upravo zato *što jest* epoha vremena samog, koja tek daje tekuće vrijeme, u kojem protječu epohalni procesi.

Ako o svemu tome tako razmišljamo, ukazuje nam se nešto čudno u činjenici da povijesno razdoblje nazivamo *epohom*. Riječ „epoha” izvire iz grčke riječi *hé epoché*, koja znači *uskraćivanje* ili *zadržavanje*, te je Grci nikada nisu upotrebljavali za oznaku nekog povijesnog razdoblja u našem smislu. Zadržavanje, *hé epoché*, stari Grci doduše upotrebljavaju za vremensko brojanje, ali samo u značenju neke točke, na koju se kod brojanja oslanjamo kao fiksnu. Tako npr., ako govorimo o vremenu prije ili poslije Napoleonove krunidbe, vremenom krunidbe služimo se kao osloncem, zadržavanjem — *hé epoché* — kod kojeg zastajemo kada brojimo. Naravno, u takvom značenju grčkog *hé epoché*, mi ne shvaćamo epohe povijesti, a Grci tu riječ također nisu shvaćali kao epohe povijesti u našem značenju.

Riječ *epoché* dobila je filozofski rang po grčkim filozofima skepticima. Ovi su *epoché* upotrebljavali u opreci sa *dógma*. U tom odnosu se riječ *epoché* obično tumači kao uzdržavanje od svoga suda ili mišljenja o nekoj stvari, ne tvrdeći ni da jest ni da nije, niti kakvo je niti što je. Skeptici su negirali mogućnost istinske spoznaje postojećeg, i kako bi izbjegli zablude, uzdržavali su se od svakog suda, a uzdržavanje se nazivalo *epoché*. Ali pomis-

limo li da je, kao što kažu, za izvođenje takve *epoché* bio potreban najviši stupanj mudrosti, prije nam se spomenuto tumačenje čini isuviše banalnim; ili nam se pak mora činiti to, da netko ni o čemu ništa određeno ne kaže, podosta čudnom, dvojbenom, da ne kažemo osobenjačkom mudrošću. Ipak, zapisi kažu za začetnika grčke skepse, Pirona, da je uživao veliki ugled mudraca, te da je njegovu misao razvijala i posebna filozofska škola. Zato mislim da riječ *epoché* u našem promišljanju ima neki dublji smisao, koji bi nam mogao, shvatimo li ga, možda bolje osvijetliti problem epohalnosti povijesti.

Riječ *epoché* izvedenica je iz riječi *epého* (*epéhomai*), koja znači držati na čemu, zadržati, ometati a i „držati se natrag”, „držati se pri sebi” (potrpjeti, čekati), odgađati, pridržati, zadržavati se. S obzirom na obično i već upravo samo po sebi razumljivo tumačenje *epoché* starih grčkih skeptika, sve prije nabrojene riječi shvaćamo kao oznake nekih čovjekovih svjesnih ili misaonih činova, koje čovjek svojevolutno izvodi time da se uzdržava od svakog suda ili tvrdnje nečega o nečem u smislu spoznaje. Ali samo s obzirom na grčki izvorni smisao te spoznaje i istine, moguće je odista shvatiti i izvorno grčko značenje „skeptičke” *epoché*. Već smo rekli da su stari „skeptici” upotrebljavali *epoché* u opreci sa *dogma*. *Dogma* nam obično znači kakvu tvrdnju (ili spoznaju), koja je postavljena kao neoboriva; i upravo od takve se „skeptici” uzdržavaju, izvode ustezanje, *epoché*. *Dogma* nam je tako tek misaona postavka kao rezultat misaonog čina. Izvorno *to dógma* ipak znači zapravo mnijenje ili pričinjavanje; *dokein* znači mniti, činiti se, izgledati, pokazivati se; *dokéuo* znači opažati, promatrati. A u tome sada mahom razaznajemo neki, u smislu tih riječi ukazujući se, prijelaz *radnje*, kojeg nose riječi „pokazivati se”, „činiti se”, od čovjeka i njegovih svojevolutnih činova tamo izvan, u smjeru same stvari; odnosno ta radnja dolazi iz tog smjera. Presudno je sada uvidjeti da grčko *dokein* i navedene naše riječi za nju znače neku *radnju* koja nije ni svojevolutan čovjekov čin (nije što subjektivno) i uopće ne leži na čovjeku, niti je kakva osobina svaki put pokazujućih se stvari (nije što objektivno); i da je ta *jedinstvena radnja* ono, iz čega moramo shvatiti *tó dógma* u njegovu izvornom grčkom smislu. S obzirom na rečeno, naime, *dógma* nije tek mnijenje kao neki čovjekov misaoni (subjektivni) čin, a još manje je neoboriva spoznajna tvrdnja, već je takva radnja ili davanje koje *omogućuje* ili *daje* to mnijenje ili misao; isto tako *dógma* sada nije ono mnito ili mišljeno samo, nije ono *što* se pokazuje, *što* se čini

itd., već opet neka *jedinstvena radnja ili davanje*, koje mnitome ili mišljenome samome tek *omogućuje* odnosno *daje* to, da pokazujući se takvim, tek JEST kao ono *što* se tako pokazuje i *što* se tako pričinja.

Na hrvatskom ili srpskom jeziku kaže se „čini se”, „pričinjava se”, „pričini se” ili „sa-čini”, što nije tek samo čovjekova djelatnost, već ona *jedinstvena radnja davanja*. Izvorno shvaćena *dōgma* ima dakle svoje mjesto u onoj *jedinstvenoj „umetnutosti” jedinstvene radnje davanja* u kojoj se susreću mnijenje i prikazivanje, promatranje i pričinjavanje.

Očito, ovako izvorno shvaćenom „dogmi” nedostaje svaka čvrstina i neoborivost; a prije svega, *dōgma* sada nije nikakav čovjekov čin, nije neka čovjekova neoboriva spoznajna tvrdnja, nije ni što subjektivno, ni što objektivno, već je ona karakter *same raskrivenosti* onoga što se svaki put pokazuje i što se daje vidjeti i pri-činja i što, s obzirom na taj karakter njegove raskrivenosti, mnijemo u *svome mnijenju* (promatranju, mišljenju, spoznaji). Izvorno *dōgma* naznačava vladajući karakter *same raskrivenosti ili neskrivenosti* kao one *jedinstvene radnje davanja* nečega (postojećeg u bitku), pa je stoga primjereno možemo shvatiti tek iz te *neskrivenosti* same, čije je grčko ime *aletheia* – istina. Vladajući karakter *raskrivenosti* ili *ne-skrivenosti* nečega jest u tome da u njoj uvijek i sudbinski vlada *skrivenost*, da se sve po tom ras- ili ne- trga iz skrivenosti i ostaje ujedno uvijek i izmaknuto u skrivenost, drži se u skrivenosti, u svom se istupanju van u raskrivenost ili neskrivenost pridržava ili zadržava u svojoj skrivenosti. I upravo to zadržavanje sebe u skrivenosti kod *radnje davanja* svega što jest u raskrivenosti ili neskrivenosti, jest izvorni grčki smisao one „skeptičke” *epoché*, ne shvatimo li je isključivo kao što subjektivno, na čovjeku ležeće, ni kao što objektivno, objektu pripadajuće, već izričito s obzirom na *tō dōgma* u naznačenom izvornom grčkom smislu, shvaćenom iz vladajućeg karaktera *aletheia*. I ono što se u čovjekovom običnom svakodnevnom bavljenju stvarima, a i u njegovim teorijama o stvarima, prvenstveno i najviše zadržava natrag u skrivenosti zbog raskrivenosti tih stvari, jest ta *ne-skrivenost* (*a-létheia*) sama kao ono što omogućuje čovjekovo mnijenje (gledanje, mišljenje i sve teorije stvari) i takvo prikazivanje ili pričinjavanje ili izgled stvari. Ta *ne-skrivenost* sama je sustezanje, *hé epoché* u izvornom, dakle ni subjektivnom ni objektivnom grčkom smislu.

Za stare je Grke spoznaja konačno, čvrsto, nepromjenljivo znanje (= čista vidljivost, gledanje – *theoria*) bića, čiji bitak poimaju iz *stalne prisutnosti*. A budući da je po istini samoj (dakle po *ne-skrivenosti* – po *a-létheia*) biće uvijek po onoj jedinstvenoj radnji davanja *sudbonosno* podvrgnuto istodobnom kretanju do-laska u neskrivenost (prisutnost) i nestajanja ili od-laska u skrivenost (odsutnost) – što je u starih grčkih akademika, a i u Pirona i njegovoj školi, koji su zapravo svi „skeptici”, bilo još uvijek živo iskustvo – tako biću ne pripada bitak na način stalne prisutnosti, pa stoga nije moguća ni spoznaja. Čovjek zato *znade* samo ono što *SE čini*; svako, ma što ono bilo, JEST samo ono kao što SE takvim ČINI; *da nešto jest* i *što i kako jest*, postoji samo tako da SE takvim ČINI i kao takvo pri-činjeno nosi čovjekovo, takvo „znanje–mnijenje”; a oboje, naime ono pri-činjanje i ovo mnijenje, omogućava neskrivenost, *a-létheia* po sudbonosnom vladajućem karakteru. I tu svakidašnju nestalnu i „nesigurnu” „spoznaju” ili „znanje” *skeptici* nisu poricali. Ali uzdržavali su se od priznavanja one prave spoznaje, tvrdeći da vodi čovjeka u teškoće. Sami su izvodili *epoché*, *jer su već prije iskusili izostanak ili zadržavanje – epoché – istine same*. Stoga sada kažem: u izvornom grčkom smislu shvaćena istina – *ne-skrivenost, a-létheia* – jest sama svoje uzdržavanje, *hé epoché*.

Dakle *skepsa* u svom izvornom grčkom značenju ni u kojem slučaju ne znači sumnju u sve, poricanje mogućnosti svake spoznaje, kao što danas obično shvaćamo. Grčki skeptici nisu ni u kom slučaju neka onemoćala sumnjala, već su upravo ti, koji se izričito obaziru na istinu u njenome izvornome značenju, kao *ne-skrivenost* i nastoje joj u svemu ostaviti njezinu sudbinsku vrijednost. Ogledati se, obazirati se za istinom, biti *pozoran* njoj i s njom, *gledati, razgledati, promišljati, pomišljati, promatrati i čuvati je* – sve to kazuje grčka riječ *sképtomai*; otuda *hé skepsis* znači gledanje, promatranje, motrenje, razmatranje, promišljanje, pomišljanje, ispitivanje. Sve je to daleko od sumnjivosti, sumnje i nepovjerenja. Izvorno shvaćena *skepsa* – *sképsis* – je *skeptar* (to *sképtron*) cjelokupnog autentičnog filozofskog mišljenja.

Kako bismo mogli podrobnije razviti načetu misao, moramo se vratiti našem problemu epohalnosti povijesti i promisliti kako nam sada treba razumjeti tu epohalnost s obzirom na rečeno. Rekosmo da se evropskoj filozofiji, koja slijedi zov svoje epohalne pozvanosti, svaka stvar, proces ili zbivanje – ukratko, svako biće – pokazuje u tome *da jest* i *što ili kako jest* kao odraz vladajuće

epohe. Sve i svako ima smisao svog bitka iz vladajuće epohe koja se sama u sebi zadržava kao uskraćivanje. S obzirom na epohalnost 'povijesti sada treba reći da je *epoha* zgoda onoga, što se *otrgne i zadrži* kao ono, što svemu i svakom biću *daje* jedinstveni smisao bitka, naime to *da jest*, a i *što i kako jest* u jedinstvenom smislu toga JEST, a ona sama uskraćuje se i biva zaboravljena. *Epoha je zgoda istine same, tj. neskrivenosti ili raskrivenosti kao jedinstvene radnje davanja koja o-svoji sve bivstvujuće, a najprije samog čovjeka, za prihvaćanje i ispunjavanje neke sudbe/uputa svog povijesnog opstanka, a sama se zadrži i zadržava u svojoj skrivenosti, tajni; i kao takvo uzdržanje ostaje zaboravljena, zapada u zaborav.* Upravo stoga što je to *zbivanje istine ili neskrivenosti same* sama to svoje uzdržanje, pripada mu opravdano naziv *epoha* u prije naznačenom izvornom i najvišem smislu te riječi; i njena zgoda nosi epohalnost povijesti. Epohalnost povijesti nikada nije svodljiva na neke karakteristike ma kojeg bića, bilo čovjeka, procesa razvoja proizvodnih snaga, bilo razvoja duha ili stupnjevanja volje prema moći i sl., te zato također nije nikada ni neko razdoblje tekućeg vremena. Epoha je zgoda uzdržanja, koje se kao *istina sama* u smislu neskrivenosti ili raskrivenosti zadrži u svojoj skrivenosti ili tajni, kako bi čovjek kao njezin o-svojenik ispunjavao sudbu/uput tog njenog zbivanja i tek tako bio ono što jest, a s njime i sve drugo bivstvujuće u nekom jedinstvenom smislu svoga bitka kao odrazu te epohe. Kao takva, epoha zapada u zaborav.

S obzirom na naznačeni izvorni smisao epohe govorim o epohalnoj *biti i bitku* čovjeka. Za razliku od sve dosadašnje filozofije *bit i bitak* su za nas *epohalni*. Na taj način tu *bit i bitak* čovjeka, kao i s njima suovisan narod, razumijemo kao epohalnu sudbu/uput za čije prihvaćanje i ispunjenje je čovjek bio tek izvorno epohalno *o-svojen*; ali na taj način da mu se to epohalno izvorno *o-svojenje* posve izmaklo i utonulo u zaborav, te tek tako omogućilo da je sebe shvatio i ispoljavao kao slobodan subjekt. Ta izmaknuta i zaboravljena epohalna *zgoda o-svojenja* pripada, dakle, u tom svom izmaknuću i zaboravu samom opstanku epohalnog čovjeka i naroda. Oboje tako jedno drugom pripadaju. I ta, u zaborav izmaknuta izvorno-epohalna zgoda o-svojenja ostaje izmaknuta jednako narodno-građanskoj teoriji i filozofiji naroda kao i marksističkoj teoriji naroda. A time nam se danas otvara uvid u to, da je sloboda i subjektnost tog epohalnog čovjeka i naroda za njega moguća kao takva samo na temelju izmaknuća

i zaborava *zbivanja njegove epohalno praizvorne o-svojenosti*; i da je upravo to izmaknuće ili zaborav ono što *daje* čovjeka te nove epohalne čovječnosti, a time i narod kao narod. Stoga kažemo da je do-lazak čovjeka takve epohalne čovječnosti, a time i do-lazak naroda, po svom konačnom izvoru *nedokučiva epohalna tajna* kojoj ni jedno moguće objašnjenje u smislu svođenja ili izvođenja na nešto određeno ne dopire do dna. Tu epohalnu tajnu moguće je i potrebno do krajnje moguće granice objasniti tako da bude kao tajna upravo vidljiva. A potrebno je napustiti pokušaje tumačenja u smislu svođenja na nešto ili izvođenja iz čega drugoga na kakve bazične ili nesvjesne procese i sl.; jer sve je po jedinstvenom smislu svog bitka odraz epohe.

Novovjekovna epohalna filozofija, usavršena u sistemima njemačkog klasičnog idealizma, doduše vidi nastanak novog doba povijesti i vidi sebe kao misao te svoje stvari same, ali ta filozofija ne vidi i nikada nije ugledala povijesnu epohalnost svog prvog, temeljnog principa, epohalnost svoje stvari same. To znači da unutar njena vidika nema pitanja otkuda dolazi *osvojenost* čovjeka nove epohe za takvu samokreaciju sebe, otkuda dolazi *osvojenost* čovjeka za ispunjavanje svoje epohalno nove određenosti. Pitanje, otkuda osvojenost za to da čovjek nove epohe traži svoju samoizvjesnost (da sumnja u sve dotadašnje) te je tako upućen na put razvijanja i ozbiljenja prvog i temeljnog principa ili počela te samoizvjesnosti, tog upućivanja sebe na vlastitu kreativnost ili proizvodnju, tj. na put razvijanja svoje samoizvjesne znanosti, tehnike, industrije, zajednice, države, ukratko svega što sažimamo zajedno kao *dinamičnu društveno ekonomsku strukturu* — to je pitanje ostalo u cjelokupnoj filozofiji novoga vijeka, od Descartesa kao začetnika do Hegela kao dovršitelja, pa i kod Marxa kao kritičara, nepostavljeno. Zbog toga ni povijest nije u toj filozofiji bila viđena u svojoj izvornoj *epohalnosti*, već kao dijalektički razvojni proces vlastita principa ili vlastite stvari same: *apsolutnog sistema slobode*. Prethodne povijesne epohe na taj su način bile viđene samo kao niži oblici ili stupnjevi razvijenosti te vlastite stvari same, a koja sama nije bila epohalna.

Govoreći o *osvojenosti* čovjeka za prihvaćanje svoje epohalno nove samokreativne biti i bitka, tj. za prihvaćanje neke epohalne nove *sudbe/uputa*, ukazuje se time, da u toj osvojenosti i svojtanju već vlada ta nova *sudba/uput* i da je upravo u toj sudbi/uputu, i kao ta sudba/uput, *nova epohalnost*. *Epohalnost* povijesti postoji kao takve sudbe/uputi i nije ni dijalektički ni razvojni

proces. Te sudbe/uputi su zbivanja epohe istine, tj. *neskrivenosti* same u prije naznačenom smislu. *Zgoda* istine o-svoji čovjeka, dajući mu tek njegovu *samosvojnost*, tj. *slobodu* neke *biti* i *bitka* (*što i kako jest* i *to da jest*); po tom o-svojenju čovjek je u nekom epohalnom smislu sam svoj, slobodan i nespukan u svojim epohalnim mogućnostima. Zato *zbivanje tog o-svojenja* nije nikakvo porobljenje. *O-svojiti* znači i odriješiti ili osloboditi nešto u njegovoj svojosti, dakle u njegovoj *biti* i *bitku*. Izvorno mišljeno o-svojenje za nas nije neka okupacija ili porobljenje. O-svojenje mislimo tako izvorno da se s njim tek *dogodi* čovjek uvijek neke epohalne *biti* i *bitka*. (Bez takvog o-svojenja nije moguće o čovjeku reći ni da jest ni da nije, jer naprosto se nema što reći.) Zato je to o-svojenje sudba/uput zbivanja epohe, kao što nam se prije najvjestila istina ili *ne-skrivenost* sama kao *uzdržanje* (epohé) sebe same u svojoj tajni i time u zapalosti zaboravu, sačuvanosti u njem. Čovjek zapadne povijesti uvijek je o-svojenik nekog zbivanja istine u smislu *ne-skrivenosti* kao *uzdržanja* sebe u skrivenosti: *epohe*. I poput čovjeka je i svo i svako biće epohalno u svagda nekom jedinstvenom smislu svoga *bitka*, jer taj jedinstveni smisao *bitka* bića jest uvijek neki odraz epohe.

Ako dakle mnijem da je svršetak naroda kao naroda predznak zbivanja nove epohe, postavlja se zadatak: misliti taj svršetak kao odraz zbivanja nove epohe – *uzdržanja* istine budućnosti. Tako naslućen dočetak naroda kao naroda nije onakav dočetak kakvog naslućuje marksistička ili klasično filozofska teorija naroda. Također se time postavlja zadatak da i čovjeka pokušamo misliti epohalno; a to znači ne više u samo po sebi razumljivim odredbama dosadašnje filozofije, pa neka je i Marxova ili marksistička. Sa svršetkom se naroda kao naroda tada navješćuje da je i čovjek svoje dosadašnje određenosti ili *biti* i *bitka* nekako „pri kraju”. Razradit ćemo sada detaljnije misao o svršetku naroda kao naroda u marksističkoj teoriji naroda, kako bismo u grubome zacrtali problem epohalnosti s obzirom na problem naroda. I u tom nam se pogledu najprikladnijom čini Kardeljeva teorija naroda. Kardelj o svršetku naroda kaže u svom predgovoru „Povodom drugog izdanja” svoje knjige slijedeće:

„Drugim riječima: kao što je narod nastao na temelju specifične društvene podjele rada epohe kapitalizma, tako će kao određena povijesna društvena kategorija, nastankom novih oblika i opsega društvene podjele rada, koju će donijeti socijalistički odnosno komunistički društveni poredak, i postupno nestati

s povijesne pozornice. Taj se cilj dakle ne može postići nekim formalnim ili umjetnim spajanjem jezika i kulture, kao što je mislio Staljin, već daljnjim razvojem proizvodnih snaga i višim nivoom ljudske civilizacije, prilagođene tim novim proizvodnim snagama čovječanstva. Te neprestano napredujuće društveno-ekonomske i s njima povezane socijalističke idejne snage postupno će preobraziti svijest ljudi i time savladivati nacionalne granice – ta već danas ih počinju prevladavati – te će iz čovjeka stvoriti izravnog građanina svijeta, kao što su nekada zaostale proizvodne snage činile građanina roda, plemena, lokalne zajednice, zemljišne provincije i naroda.”

Iz navedenog očito je da je fundamentalni dinamički princip geneze, postojanja i svršetka naroda kao naroda ovdje *stalni razvoj proizvodnih snaga*. A on nije samo dinamički princip za narodno-gradansku epohu svjetske povijesti, već i za sve prethodne epohe na koje Kardelj ukazuje spomenuvši pleme ili rod (rodovsko-plemenska zajednica), lokalne zemljišne provincije (feudalni oblici zajednice); i za buduću epohu komunizma kao svjetsko-rodovsku zajednicu žive proizvodne snage, kad će svaki njezin individuum *biti* izravni građanin svijeta. U svoj se toj mijeni epohalnih oblika kroza sve vuče i sve ih nosi u njihovom određenom poretku razvoj proizvodne snage, koja se kao takva ne pokazuje sama kao nešto epohalno, već je po karakteru svoga *bitka* u svom zbiljskom razvoju vazdatrajna. To je u skladu s Marxovom tezom o radu kao vječnom uvjetu čovjeka. *Epohalnost povijesti* leži na *vazdatrajnosti razvoja proizvodne snage*, koja stoga nije ništa epohalno. Kardeljeva misao jest posve u skladu s općom marksističkom linijom.

Ali, ako i narod nestane kao što su nestali prethodni, rodovsko-plemenski i feudalni oblici zajednice, što znači da se čovjek svaki put rješava dotadašnjih granica, sa svršetkom se naroda nastajući univerzalni čovjek svjetsko-rodovske žive proizvodne snage rješava svoje dotadašnje narodne međe. Preobrazi se u novog čovjeka. To je očito. A ta međa, granica pokazala nam se u svim epohalno relevantnim teorijama naroda u etničkoj strukturi. Ova nije neka od čovjeka odvojena stvar, već je konstitutivna struktura dotadašnje *biti* i *bitka* čovjeka sama, pripada njegovoj čovječnosti. Ako se ovaj oslobodi dotadašnje narodne granice, oslobađa se svoje bitkovite etničke određenosti. Što će biti takav, dosadašnje narodno-etničke granice oslobođen čovjek? Kardelj kaže da čovječanstvo stupa „sada u novu fazu razvoja proizvodnih

snaga" koja „nužno savladava uske nacionalne granice, zbližava narode i uključuje čovjeka izravno u mehanizam svjetske privrede”. Tako će univerzalna svjetsko-rodovska proizvodna snaga „preobraziti svijest ljudi i time svladavati nacionalne granice” i „od čovjeka će napraviti izravnog građanina svijeta”. U tom procesu „će usko nacionalističko nužno uzmaći pred općeljudskim”. Ako znamo, da narodno-etnička granica nije samo neka vanjska geografsko-državna granica, već da je ona bit i bitak dotadašnjeg čovjeka, ograničavajuća struktura, a svladavanje je te granice odrješenje čovjeka od svega narodno-etničkog i tako preobrazba bitka čovjeka, kojoj odgovara i preobrazba njegove svijesti. Time se ne zbiva samo uključenje čovjeka, kakav jest po svom bitku i biti bio dotada, u mehanizam svjetske privrede, već je to uključenje bitkovita preobrazba čovjeka. Sadržaj njegove tako preobražene čovječnosti jest *živa* univerzalna svjetsko-rodovska proizvodna snaga s razvijenim bogatstvom svih snaga i sposobnosti te svjetske privrede. Samo kao takav čovjek je individuum novog epohalnog stupnja razvijenosti svjetske žive proizvodne snage, izravni građanin svijeta. I jer smo rekli da je narod kao narod epohalna sinteza društveno ekonomske strukture i etničke strukture, svršetak je naroda ukinuće onog ograničavajućeg činioca (etničke strukture), a i ukinuće te sinteze (naroda). Tim *ukinućem* se dotadašnji čovjek oslobađa u novog čovjeka-individuuma univerzalne svjetsko-rodovske proizvodne snage. Nema sumnje da se ta stvar takvom ukazuje upravo iz samog temeljnog principa marksističke teorije naroda: i ako smo dosljedni, to predviđjeti ne možemo.

Ali u tom pogledu Kardelj nije bio posve dosljedan; i na to obraćamo posebnu pažnju, ne radi cjepidlačenja, već radi nečeg drugog i dubljeg. Etnička struktura, posebno kada se radi o jeziku, Kardelju izgleda unatoč svemu stabilnijom, pa bi mogla preživjeti i sam kraj, svršetak naroda. On, naime, kaže:

„Različiti su jezici postojali i kad naroda još nije bilo i samo uskogrudna nacionalistička logika ne dopušta da bi u budućnosti isto tako mogli postojati različiti jezici i bogatstvo kulturnih oblika, a da ne bi postojao narod u suvremenom smislu te riječi.” (ibid. VII pogl.)

Zašto je to „nacionalistička logika”? Zato jer je nacionalizam: 1. slijep za kraj naroda kao naroda, 2. jer su jezici za njega različiti samo ako su narodni, te zato, 3. bez naroda i nisu mogući kao jezici. Ali logika same marksističke teorije, poštujemo li dosljedno njezin princip, mora različitost jezika, a s njima i sve

etničko, pokazati kao ograničenost „etničkog” čovjeka nasuprot čovječanstvu kao čovjeka koji se još nije posve oslobodio svoje dotadašnje sputanosti. Logika marksističke teorije posve je drugačija od nacionalističke logike, jer se zalaže za odstranjenje i oslobodenje čovjeka od svake povijesno uvjetovane vezanosti ili ograničenosti; i kod svršetka naroda ta je ograničenost upravo u narodno-etničkome, kamo spada i jezik po svojoj faktičnosti. Uprkos tome, Kardelj izričito tvrdi:

„Besmisleno je prema tome u sadašnjim uvjetima povezivati proces odumiranja nacije kao određene povijesne kategorije s procesom spajanja jezika. *Ljudi, a ne jezici* stapat će se u višu, općeljudsku zajednicu... U svakom slučaju, pitanje o spajanju jezika nema nikakve veze s procesom zbližavanja i spajanja naroda u višu, općeljudsku zajednicu.” (ibid., VIII pogl.)

Ta viša, općeljudska zajednica za Kardelja je komunizam. U kojoj mjeri u navedenim rečenicama treba gledati strategijsko-taktičnu izjavu „u sadašnjim uvjetima”, a koliko izraz istinskog Kardeljevog uvjerenja, neka ostane otvoreno. Zanimljivo je da je Kardelj svome iskustvu vlastite težine etničke strukture (ne baš tako lako uklonjive) dao do riječi i po cijenu nedosljednosti principa svoje teorije naroda, premda je istina da etničku strukturu tematski nije promislio. Ipak moramo sada, s obzirom na naše razumijevanje epohalnosti povijesti, prekinuti tijek našeg dosadašnjeg razmišljanja o kraju naroda i o etničkoj strukturi. Taj tijek prekidamo kada uzimamo u obzir da je princip marksističke (a i klasično filozofske) teorije naroda epohalan. Kada uvidimo da je i živa proizvodna snaga sama epohalna postavka, postaje nam jasno da je njezin dolazak epohalno istovremen s dolaskom naroda; ne pokazuje nam se više kao razvijajuća kroza sve epohe, već je u jedinstvenom smislu svoga bitka sama odraz moderne epohe i svršava sa svršetkom naroda. A time se ni svršetak naroda ne događa na osnovi razvoja proizvodne snage. Time, kada se univerzalna živa proizvodna snaga sama sebi ispoljava kao epohalna, navješćuje se napuklina nove suvremeno-buduće epohe. Ova se događa s proizvodnjom koja nije više određena kao ispoljavanje proizvodne snage i zato proizvodna snaga time gubi svoj dosadašnji odlučujući karakter i centralno mjesto, jer se i ono samo gubi. Ono što se u modernoj epohi pokazivalo kao živa proizvodna snaga i kao odlučujući pokretački princip svekolike povijesti, napuklinom se suvremeno-buduće epohe naprosto ne pokazuje više u tom karakteru svoga bitka. A to nikako ne znači

da je marksistička teorija naroda pogrešna, da je neka greška ili zabuna i da mi možemo nešto načelno bolje znati unutar njezina epohalna horizonta. Naprotiv, marksistička teorija naroda ostaje unutar svog epohalnog horizonta, u vidiku svog epohalnog principa načelno pravilna. Isto to moguće je reći i o klasično filozofskoj teoriji naroda i razumijevanju čovjeka. Ali, imamo li pri poimanju naroda posla sa svojstvenom sintezom etničke strukture i dinamične društveno-ekonomske strukture, čiji je unutarnji dinamički osnovni momenat upravo živa proizvodna snaga, moramo sada sintezu oba činitelja (dakle narod) shvatiti dublje i izvornije s obzirom na ocrtano razumijevanje epohalnosti povijesti. U tu sintezu nije potrebno uvesti ništa treće, kako bismo je razumjeli izvornije. Potrebno je samo postaviti pitanje gdje u toj sintezi obiju struktura ima svoje mjesto *epoha sama* kao uzdržanje istine u smislu *ne-skrivenosti*, koja kao to uzdržanje izmiče i zapada u zaborav. Budući da na pitanje sada ne možemo odgovoriti podrobnim izvođenjem, jer nam ograničeni okvir našeg uvoda u pitanje naroda to ne dopušta, tek ćemo u nekoliko crta iskazati glavno.

Već smo iz dosadašnjeg promišljanja vidjeli da je etnička struktura u svim epohalno relevantnim teorijama naroda doduše uvijek pored, a istovremeno u nekoj prikrivajućoj samo po sebi razumljivosti, i da ostaje tematski neupitana te tako izmiče u svoju vlastitu nejasnoću. Ostala je neraščišćenom čak i razlika između etničkog kao mnogovrsnost posebnih etničkih pojava i *etničke strukture*. Sad je naša glavna teza da je mjesto epohalnosti u samoj etničkoj strukturi; da je prastruktura te etničke strukture, onakva kakvom nam se pokazivala u prethodnim poglavljima, istina sama u smislu *ne-skrivenosti* kao svojeg vlastitog *uzdržanja* i da je etnička struktura ostajala nejasna upravo zbog tog prastrukturnog uzdržanja kojeg pohranjuje i čuva u sebi. Mjesto uzdržanja, kao što se daje istina sama, dakle mjesto te prastrukture u etničkoj nam strukturi označava već spomenuto izvorno *krono-topičko* ustrojstvo ljudskoga bića. To *krono-topičko* ustrojstvo, *rekosmo*, zahvaća izvorno poimane *ethnos*, *hronos*, *topos*, *ethos*, *nomos*, *logos*, *physis*, što u svojoj međusobnoj ovisnosti „čini” etničku strukturu. Samo tako etničku strukturu ne mislimo kao nešto od ljudskoga bića odvojeno, već baš kao izvorno ustrojstvo ili strukturu ljudskog bića.

A sada moramo, s obzirom na naše pitanje o narodu, vidjeti ono što je za nastanak naroda odlučujuće, presudno. Sama društve-

no-ekonomska struktura, odnosno još prvotnije, živa proizvodna snaga kao takva, dolazi u epohalnome smislu kao sudba/uput i datost iz prije spomenute prastrukture u etničkoj strukturi, te kao njezina vlastita sudba/uput koja je ono što jest samo po tome da se to njoj upućujuće, naime istina sama kao ne-skrivenost, zadrži kao svoje uzdržanje. Takvo uzdržanje jest epoha, čiji je odraz moderni smisao bitka žive proizvodne snage. Ona sama ponovo prisvaja svoj izvor tj. etničku strukturu i povezujući se s njim uspostavlja onu specifičnu navlastitu sintezu, koja je po svim epohalno vrijedećim teorijama naroda tek narod kao narod. U tom je pogledu, *mutatis mutandis*, isto i s klasično filozofskom teorijom naroda i njezinim dinamičkim principom — umnom voljom. Zato mora čovjeku narodno-gradanske epohe, kao i čovjeku moderne epohe (individuumu žive svjetsko-rodovske proizvodne snage) opisani *izvor* takva njegova bitka ostati u istini samoj ili *ne-skrivenosti* kao *uzdržanju*, upravo po tom uzdržanju samome, skriven, izmaknut u skrivenost i zato zaboravljen, kako bi čovjek tako ustanovio svoje epohalno postojanje.

Sada je na nama da pokušamo tu modernu epohu kao uzdržanje istine same u smislu *ne-skrivenosti* razumjeti odista u skladu sa zbivanjem moderne epohe. Spomenuli smo prije da u toj *ne-skrivenosti* vlada neka *radnja davanja* po kojoj svo i svako biće prihvaća jedinstveni smisao svoga bitka kao odraz te epohe, tj. uzdržanja same *ne-skrivenosti*. Drugim riječima, ta je *radnja davanja* otkrivanje ili raskrivanje, kao što smo *ne-skrivenost* već odredili i kao *ras-krivenost*. Ali, ako se u *ne-skrivenosti* naviješta ona *radnja davanja*, onda *ne-skrivenost* nije nepokretna pozornica pokazivanja i skrivanja u sebi isto tako nepokretnih zgotovljenih stvari ili bića odnosno uopće bivstvujućeg, već je ona *ras-krivanje*. *Ne-skrivenost* prožima i savladava to jedinstveno *gibanje ras-krivanja*. Vrlo poznato i svakidašnje, ali samo naoko razumljivije ime je tog *ras-krivanja proizvodnja*. I način određenosti te proizvodnje nosi epohu povijesti. Moderna se epoha dogodi sa *do-laskom* proizvodnje kao ispoljavanja žive proizvodne snage; to je zbivanje po načinu *jedinstvenog* podređenja proizvodnje proizvodnoj snazi. Primjereno našem razumijevanju epohalnosti povijesti, *proizvodnja* nikada do sad nije bila određena kao ispoljavanje proizvodne snage i njoj podređena. Jer time se istina kao *ne-skrivenost* sama zadržava kao svoje uzdržanje i tako izmaknuta zapada u zaborav, a ona sama sebe istupi u tom uzdržanju, tj. u toj epohi kao *proizvodnja* i pokazuje se kao ispoljavanje proizvodne

snage. Tako epohalno „data” proizvodna snaga je jedinstvena sudba/uput istine same u modernu epohu; i za tu modernu sudbu/uput, za to *da jest* takva proizvodna snaga, osvojen je moderan čovjek. Istina sama u smislu ne-skrivenosti kao svoje uzdržanje rodi ili oslobodi ili u opisanom smislu o-svoji čovjeka u tu svoju epohalnu sudbu/uput, naime *da jest* po svom bitku i biti (umnoj volji ili proizvodnoj snazi) biće neke epohalne slobode. Kao tako rođena ili epohalno o-svojena živa proizvodna snaga, čovjek prisvaja natrag samu etničku strukturu u potpunom izmaknuću njezine prastrukture (ne-skrivenosti, čije je mjesto davanja u krono-topičkom ustrojstvu ljudskog bića), te je kao svoj izvor savladava i u razvoju same te proizvodne snage pokušava se je otarasiti kao granice koja ga sputava. To ukinuće etničke strukture pokazuje mu se ujedno kao kraj naroda, koji je tek konačno oslobođenje univerzalne svjetsko-rodovske žive proizvodne snage od svih sputavajućih granica.

Po Kardeljevoj misli, međutim, ne bi ukinuće svega etničkog bilo i kraj naroda. Kardelj je naslutio duboku ljudsku ukorijenjenost etničkog činitelja. Prateći tu njegovu misao, moramo reći da je kraj naroda poimao samo kao raspad sinteze društveno-ekonomske strukture i etničke strukture. Ipak, ovu Kardeljevu postavku nije moguće domisliti ako radikalno ne prekinemo s dosadašnjim epohalnim načinom razmišljanja o narodu. Misleći o epohalnom svršetku naroda u skladu s našim razumijevanjem epohalnosti povijesti nikako nam nije stalo do toga da ovjekovječimo ma što etničko u onome smislu kako je to etničko zbiljski postojalo, ili još postoji, u vremenu naroda, ili čak prije njega. Tà bilo bi smiješno ako bismo mislili da će se s krajem naroda zaista oslobodeno etničko odjednom rascvasti i oživjeti i da ćemo svi odjednom početi npr. nositi stare slovenske nošnje, kuhati na ognjištu u kotličima, a da će pčelari ponovo početi pčelariti u košnicama s oslikanim prednjim stranama i da nam radio neće više puniti uši rockom, već da će nam pjevati naše drage stare melodije itd., itd. Ali, tko bi mogao tvrditi da etnička *struktura* sa svojom u sebi sačuvanom *prastrukturom* jest bilo što stvarno etničko ili dio koje posebne etničke pojave. Mi kažemo da je etnička struktura ireduktibilno ustrojstvo — dakle struktura — *činjeničnog bitka čovjeka*; pri tome pod tom *činjeničnošću* ne mislimo ovo ili ono činjenično; ne bavimo se ni proricanjem budućnosti. Zato sa svršetkom naroda ne proglašavamo *procvat* etničkog onako, kako je ono dosada „funkcioniralo” u sintezi naroda. Pokušavamo

misлити kraj naroda (s obzirom na ocrtano razumijevanje epohalnosti povijesti) kao iz etničke strukture (iz njezine prastrukture) dolazeće oslobođenje etničke *strukture* od vladavine po njoj samoj upućene žive proizvodne snage. Zato mislimo da narod kao narod, koji doduše uzima pod svoju skrb sve etničko, istovremeno ugrožava i potiskuje samu etničku strukturu. To narod „čini” zato što je onaj dinamički momenat koji se u njemu druži sa „etničkom strukturom”, tj. živa univerzalna proizvodna snaga, načelno iznadnarodan. Narod sam u sebi po svom dinamičkom principu ugrožava svoju bitnu granicu — tj. etničku strukturu, premda je uzima pod svoju skrb. Narod kao narod nije ni jedini ni posljednji oblik afirmiranja etničke strukture. Zato je moguće reći da se sa svršetkom naroda, koji kao takav (izvorno gledano) dolazi iz etničke (pra-)strukture same, ta etnička struktura oslobađa nekog svog bitnog zastora, koji ju je u sintezi s proizvodnom snagom, tj. kao narod zastirao i zakrivao. Sa naviješćućim se koncem naroda počinje ta zastirka gubiti i počinje se pokazivati etnička struktura u svome, do sada, još neiskusnom bitku. Da se sa svršetkom naroda najavljuje neka epohalna prijelomnica, neka napuklina nove epohe, već smo spomenuli. Ipak, u vrijeme tog prijeloma — jer ovaj nije nešto što se događa mimo čovjeka — ta se prijelomnica pokazuje u nekoj svojevrstnoj rastrganosti ili poderotini same čovječnosti. Čovjek je sada *dijafora* svog uzdržanog izvornog i zato epohalno obećanog budućeg krono-topičkog („etničkog”) *bića* i svoje dosadašnje *biti*, koja se u modernoj epohi ispoljava kao univerzalna proizvodna snaga. Čovjek je *dijafora* u konstelaciji prijeloma ili napukline suvremeno buduće epohe u još-postojanju odlazeće moderne, dosadašnje epohe. Čovjek je još proizvodna snaga (radnik) i već ga zove ono izvorno do-lazeće; i kao takav je u sebi poderotina *dijafore*. Ili, drugim riječima: u naviješćućem se kraju naroda kao raspadu sinteze društveno-ekonomske strukture, odnosno žive proizvodne snage, i etničke strukture, čovjek je *dijafora* ili poderotina te izvorne do-lazeće (buduće) etničke strukture i te bitne proizvodne snage. Ta misao dosljedno proizlazi iz uvida da obje te dvije strukture nisu nešto što se zbiva ili postoji mimo čovjeka, već da konstituiraju u svojoj sintezi dosadašnju epohalnu *bit* i *bitak* čovjeka samog. Raspad te strukture je zato poderotina ili *dijafora* te *biti* i *bitka* čovjeka. I ta *dijafora* je „sudbina” čovjeka u vrijeme prijeloma. Čovjek epohalne budućnosti, odnosno pridržano izvorno i zato obećavano i obećavajuće buduće krono-topički ustrojeno

biće čovjeka, nije ni bitna proizvodna snaga ni radnik ili proizvođač ili stvaralac u modernom i/ili narodno-građanskom epohalnom smislu. Rad u *epohalno* strogom smislu te riječi, rad kao ispoljavanje *čovjekovih* bitnih snaga i sposobnosti, objektiviranih u predmetima rada itd., rad kao vječiti uvjet čovjekovog opstanka i kao čovjekova bitna potreba čijim zadovoljavanjem se potvrđuje kao čovjek, rad kao epohalno-moderno tumačenje proizvodnje, rad koji se emfatički pokazuje Marxu i svoj modernoj misli, danas nam se pokazuje svagda kao epohalan, nije nikakav vječni uvjet čovječnosti. Zato s odlaskom moderne svjetsko-povijesne epohe, koju nazivamo *industrijskom epohom*, nestaje i rad u tom svom epohalnom bitnom smislu. Rad kao bitno ispoljavanje žive proizvodne snage jest, kao i ta proizvodna snaga, epohalno samo i nestaje zajedno s proizvodnom snagom kao takvom s odlaskom moderne, industrijske epohe („industria” na latinskom znači marljivost, radinost).

Svršetkom se naroda, dakle, prema našem poimanju epohalnosti povijesti, čovjek ne oslobađa u bezgranično, univerzalno biće svjetsko-rodovske univerzalne proizvodne snage koja se stalno množi, kako mu to predskazuje marksistička teorija, već se prije oslobađa te svoje univerzalne bezgraničnosti za neku novu domovinu, za ljudsku zaštitu u njoj (za svoj *tópos* ili *nómos*) i time za svoj novi ljudski *identitet*. Svršetkom se naroda čovjek ne gubi u univerzalnoj bezgraničnosti „svjetske privrede”, u „građanstvu svijeta”, u individuumu univerzalne svjetsko-rodovske proizvodne snage, u kakvom pukom individuumu bez identiteta, već se oslobađa te izgubljenosti ili gubljenja i oslobađa se za novu domovinu i novi domovinski identitet, koji više nema nacionalni karakter, i ne rađa patriotizam dosadašnjeg tipa. Izgubljenost u takvom bezgraničnom univerzalizmu bez ikakva ljudskog identiteta, obećavala mu je u emfatičkom smislu jednako klasična filozofija svojom teorijom svršetka naroda kao i Marxova filozofija proizvodne snage, pa i Nietzscheova filozofija volje-moći. Zapravo sva ta filozofija nije čovjeku obećavala *izgubljenost*, već mu je s prijelazom u univerzalno biće obećavala konačno odrješenje i oslobođenje, najvišu slobodu i sreću na ovome svijetu. Takvo odrješenje pretpostavlja otrgnuće i rastrgnuće od svih spona sa svijetom, domovinom, narodom, plemenom, prirodom, povijesti kao od sputavajućih spona. Tek iz epohalnog prijeloma suvremenosti-budućnosti i najavljujućeg se kraja moderne epohe, to se konačno oslobođenje pokazuje kao *izgubljenost čovjeka*. Samo

iz te epohalne konstelacije razumijemo da se danas, tj. u vremenu brzog napredovanja u smjeru univerzalizacije, a time preplavlivanja svih granica i razlika u suvremenim procesima svjetskog prometa i svjetske razmjene, u svijetu javlja sve intenzivnija potreba za granicama ljudske identifikacije. A taj se „protutok” napredujućem bezgraničnom univerzalizmu, u kojem se čovjek gubi, danas još ne razumije u svoj svojoj pravoj biti, već se tumači kao ustajanje, rast nacionalizma; tumači se dakle po epohalno poznatim i samo po sebi razumljivim shemama. Taj „protutok” napredujućem univerzalizmu ima ipak dublji korijen, kojeg smo pokušali naznačiti prije, a koji po shemama izvedenim iz dosadašnje filozofije ne možemo primjereno razumjeti. Uostalom, taj se „protutok” danas ostvaruje na mnoge načine i u mnogo oblika, pa i kao otpor ili destrukcija.

Za čovjeka danas, tj. za čovjeka dijafore, nije ugrožavajuće samo gubljenje u bezgraničnom univerzalizmu svjetskog „ekonomskog razvoja”, tj. u tom „mehanizmu svjetske privrede”, posudimo li Kardeljev izraz. Bitnije gledano: ugrožavajuće za čovjeka nije samo to da se gubi u bezgraničnom univerzalizmu svjetsko-rodovske žive proizvodne snage, postajući s krajem naroda njezin puki individuum bez identiteta i zato kao takav u svojoj pojedinačnosti i posve nebitan, već je ugrožavajuće prije svega to da se sa *uzdržanjem* (epoche) istine same kao *ne-skrivenosti* zbiva proizvodnja koja je podređena proizvodnoj snazi, tj. proizvodnja kao ispoljavanje proizvodne snage, proizvodnja kao rad; i da se to zbiva iz same izvorne etničke strukture i u njoj po njoj samoj. Zašto je to tako — nedostaje odgovor, ostaje epohalnom tajnom. Ipak, zbiva se u tome, kada etnička (pra-)struktura s onim što je po njenom vlastitom uzdržanju upućeno i „dato” kao proizvodna snaga, potkopava i rastvara i uklanja sama sebe kao prazvor za to dato; dakle, kada proizvodna snaga, podređujući sebi s proizvodnjom istinu samu, rastvara i uklanja taj svoj izvor, namjeravajući mu se posve otrgnuti. Ipak, suvremeni događaj razotkrića epohalnosti same proizvodne snage i po njoj savladane proizvodnje (rada!) naviješta suvremeno-budući epohalni prijelom, koji donosi i jedinstveni preokret epohalnog smisla proizvodnje! Ako je dosadašnja moderna epoha *industrijska epoha* i ako je u njoj proizvodnja po svom epohalnom izvornom modernom smislu *rad* kao ispoljavanje bitnih moći i sposobnosti (otuda *industrijska* epoha s obzirom na izvorni smisao *industria*-radinost), onda sa suvremenim prijelomom proizvodnja nije više rad kao ispoljavanje

snaga, već je *pro-iz-vodnja* kao način razotkrivanja, kojeg zovemo *kibernetika*. O proizvodnoj snazi i o proizvodnji kao ispoljavanju proizvodne snage u novoj epohi kibernetičke proizvodnje, nije moguće više govoriti. Sada se svi elementi proizvodnje pokazuju iz jedinstvenog razotkrića, a ne više iz ispoljavanja ma kojih snaga ili moći. O tom sam problemu opširnije pisao na drugome mjestu i to sada ovdje ne mogu nastaviti. Spomenuo sam to zato što je u neposrednoj vezi sa predskazujućim se svršetkom naroda u novom smislu te riječi. Točnije rečeno: kraj naroda spada u taj epohalni prevrat proizvodnje.

Na početku ovog uvoda u pitanje naroda izgledalo je pitanje o narodu kao neko posebno i odvojeno pitanje među mnogim drugim pitanjima našega vremena. Ali tijekom promišljanja postalo je očito da je tim pitanjem uvučen u pitanje doslovce sav svijet naše današnje epohe svjetske povijesti. Točnije rečeno: pitanje naroda danas je pitanje cjelokupne epohe bitka. Najavljujući se svršetak naroda kao naroda najavljuje sam po sebi napuklinu nove epohe, naznačava epohalni prijelom u kojem jesmo. Vremensko trajanje te prijelomnice nije izračunljivo. U toku razvijanja pitanja o narodu to se pitanje mijenja i pretvara u neko drugo, naime u pitanje o *etničkoj strukturi*. Očitim postaje da je etnička struktura starija od svega ostalog što se pokazuje s razvojem pitanja o narodu. Etnička struktura je starija u povijesnom i u strukturnom pogledu i pripada joj izričita strukturna *prednost*. I upravo kao starija, etnička je struktura u svojoj budućnosti i čuva izvore budućeg. Narod, ako više i ne bude narod, ima svoje mjesto i izvor svog budućeg postojanja kao naroda (ethnos) u etničkoj strukturi. Samo u njoj buduće ima svoj produktivni, u istini samoj izvirući identitet. A ako želimo i nakon svršetka naroda kao naroda u svojoj dosadašnjoj epohalnoj određenosti i nadalje sačuvati ime *narod* (što je vjerojatno), moramo reći da *se u postojanju naroda zbila epohalna promjena* njegova identiteta. Iz našeg promišljanja sada barem u grubim crtama znamo kako ta epohalna promjena identiteta kao epohalni prijelom povlači za sobom sve što jest, u prvom redu čovjeka samog. Na povijesni i sociološki način možemo danas istraživati mijenjanje i kretanje naroda samo iz uvida u epohalno zbivanje promjene njegova identiteta.

Ali, time što ime narod na spomenuti način čuvamo i nadalje, ostaje naše pitanje o etničkoj strukturi još neriješeno. A treba reći, da pitanje o etničkoj strukturi ni u kojem slučaju nije samo kakvo skupljanje i čeprkanje po raznoj etničkoj dranguliji. Skup-

ljanje, čuvanje i povijesno istraživanje sveg etničkog imade svoje nesumnjivo opravdanje, a i posebno značenje za opstanak svakog naroda koji takvom djelatnošću čuva živo sjećanje na svoju prošlost kao element svoje samosvijesti. I etničko u tom smislu nije samo ono starodrevno, već i mnogo što današnje. Ali ipak je već unaprijed jasno da samo takvim radom nikada nećemo doći do etničke strukture. Etnička struktura traži od nas izvorno, sebi primjereno mišljenje, kojeg sama u sebi čuva. Zato etničku strukturu možemo primjereno njezinoj skrivenoj biti misliti tek ako s probojem dosadašnjeg epohalno zatečenog načina mišljenja u izvorno mišljenje tako i sami suostvarujemo epohalni prijelom o kojem govorimo. A to je ono, što nam je najteže.